

8. Данчук О. Л. Режесура шоу-програм і масових дійств як мистецтво і професія / О. Л. Данчук // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – 2014. – Вип. 33. – С. 65–69.
9. Ібрагімов М. Спортософія : професійна дотепність чи соціальна потреба? / М. Ібрагімов // Молода спортивна наука України. – Т. 4. – 2013. – С. 63–70.
10. Сараф М. Я. Эстетические компоненты спортивной деятельности : автореф. дис... на соиск. науч. степ. докт. философ. наук по спец. : 09.00.04 «марксистско-ленинская эстетика» / М. Я. Сараф. – М., 1981. – 37 с.
11. Лукашук В. І. Спорт як різновид шоу-бізнесу / В. І. Лукашук // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – № 889. – С. 129–132.
12. Мазницін А. В. Ушу как музыкально-пластический элемент Пекинской оперы / А. В. Мазницін // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2012. – Вып. 150. – С. 216–220.
13. Загибалова М. А. Карнавал и карнавализация как пограничные феномены культуры / М. А. Загибалова // Известия ВГТУ. – Т. 13. – 2013. – № 9 (112). – С. 96–98.
14. Устименко Л. М. Подієвий туризм як історико-культурне явище / Л. М. Устименко // Культура і сучасність. – 2013. – № 1. – С. 88–92.
15. Курочкін О. Бали-маскаради на теренах Східної Європи / О. Курочкін // АПСНІМ. – 2014. – № 4 (4). – С. 31–38.
16. Новикова С. А. Телевизионные игры / С. А. Новикова // Вестник РГГУ. – 2007. – № 9 (07). – С. 251–260.

УДК 347.55

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ ОБ'ЄКТА КОНДИКЦІЙНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

TO THE QUESTION OF LEGAL NATURE OF UNJUST ENRICHMENT OBLIGATION'S OBJECT

Слободян О.М.,
к.ю.н., завідувач науково-дослідного відділу
«Правові засади організації і професійної діяльності адвокатури в Україні»
Вища школа адвокатури Національної асоціації адвокатів України

У статті аналізуються питання, присвячені розкриттю правової природи об'єкта кондикційного зобов'язання. Зокрема, аналізуються об'єкти цивільних прав, які можуть розглядатися як безпідставно набуте (збережене) майно відповідно до положень цивільного законодавства. Особливу увагу приділяється висвітленню переліку майна, яке не вважається об'єктом кондикційного зобов'язання, а, отже, й не підлягає поверненню як безпідставне збагачення.

Ключові слова: кондикційне зобов'язання, безпідставне збагачення, об'єкт цивільних прав, безпідставно набуте (збережене) майно.

В статье анализируются вопросы, посвященные раскрытию правовой природы объекта кондикционного обязательства. В частности, анализируются объекты гражданских прав, которые могут рассматриваться как неосновательно приобретенное (сохраненное) имущество в соответствии с положениями гражданского законодательства. Особое внимание уделяется освещению перечня имущества, которое не считается объектом кондикционного обязательства, а, следовательно, и не подлежит возврату как неосновательное обогащение.

Ключевые слова: кондикционное обязательство, неосновательное обогащение, объект гражданских прав, неосновательно приобретенное (сохраненное) имущество.

This article analyzes the issue devoted to the disclosure of the legal nature of conduction obligation's object. In particular there are analyzed the objects of civil rights that could be considered as wrongly acquired (saved) property under the provisions of civil law. This refers to the objects of civil rights such as things, securities, money, property rights, information, works and services. It is concluded that in view of the legal nature of the conduction obligation unjust enrichment can be considered all objects of civil rights unless property rights and services and information.

A special attention is given to the coverage of assets that are not considered to be conduction obligation's object and therefore cannot be returned as unjust enrichment. Enshrined in Article 1215 of the Civil Code of Ukraine list of reasons when the property cannot be returned as unjust enrichment is not exhaustive. This codified act provide for other cases where the property under certain conditions will not be considered unreasonably acquired (saved) property. Thus non-refundable property transferred as the obligation before the period of its execution, unless otherwise provided by contract; property transferred as the obligation after the expiry of the limitation period; monies and other property transferred pursuant to a nonexistent obligation if the purchaser can prove that the person requires the return of the property knew about the lack of commitment. Therefore there is drawn a conclusion about the need to amend the said Article of the Civil Code of Ukraine on the extension of the list of property that is not considered unreasonably acquired (saved) to avoiding double interpretation and unequal application of the conduction obligation's provisions in practice.

Key words: conduction obligation, unjustified enrichment, object of civil rights, unjust acquired (saved) property.

Кондикційні зобов'язання завжди пов'язані із переміщенням певного майнового блага, в результаті якого відбувається обґрунтоване збагачення однієї особи за рахунок іншої. Так, наприклад, на підставі договору купівлі-продажу виникають два зустрічних обов'язки: з приводу передачі товару у власність та стосовно його оплати. Якщо такі зобов'язання розглядати ізольовано один від одного, то очевидним стає, що при їх виконанні відбувається збільшення майнової сфери кредитора за рахунок відповідного зменшення майнової сфери боржника, тобто має місце правомірне збагачення однієї особи за рахунок іншої. Однак, в договірній сфері зустрічаються випадки, коли в сторін виникають сумніви стосовно правової природи переміщеного майнового блага. Мова йде, зокрема, про таку ситуацію, коли для переміщення майна підстава відсутня, але у зв'язку

із встановленням факту такого переміщення, наприклад, у випадку прийняття майна стороною, повернення такого майна буде неможливим. Подібні випадки носять виключний характер, тому вони чітко визначені в законі. Окрім того, не будь-яке майно підлягає поверненню як безпідставне збагачення. Законодавство України передбачає випадки, коли таке майно не вважається таким, що безпідставно набуто. В даному відношенні на особливу увагу заслуговує вивчення питання стосовно природи об'єкта зобов'язань, які виникають внаслідок безпідставного збагачення.

Актуальність даної статті зумовлена недостатнім дослідженням зазначеної проблематики. В той же час, необхідно відмітити, що окремі проблеми розкриття природи зобов'язань, які виникають в результаті безпідставного збагачення, були предметом дослідження таких учених, як

І. Е. Берестова, Д. В. Боброва, І. О. Дзера, О. В. Дзера, А. В. Луць, О. А. Підпригора, О. О. Підпригора, К. А. Флейшиц, А. А. Шамшова та ін.

Метою статті є аналіз особливостей об'єкта кондикційного зобов'язання.

Відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу України об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага [1].

Виходячи з правової природи безпідставного збагачення, до об'єктів цивільних прав, які відповідно до закону визнаються складовими безпідставного збагачення, відносяться речі (в тому числі гроші та цінні папери) та інше майно (в тому числі майнові права).

Згідно із ст. 179 Цивільного кодексу України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки [1]. В юридичній літературі під речами як об'єктом цивільних прав розуміють об'єктивно існуючі предмети матеріального світу, створені людиною або такі, які характеризуються природним походженням, які володіють властивостями корисності, мають вартісне вираження та можуть виступати предметом товарообігу [2, с. 201].

Вважається, що безпідставне збагачення у формі набуття майна може складати будь-яка рухома річ – як родова, так й індивідуально визначена. Нерухоме майно, оскільки його завжди можна ідентифікувати, може бути витребуване у незаконного володільця шляхом пред'явлення виндикаційного позову. Тому нерухоме майно не може бути визнане безпідставним збагаченням.

На думку окремих науковців, поверненню в натурі у випадку безпідставності набуття майна підлягає завжди родове майно, незалежно від того, потрапила у володіння збагаченої особи індивідуально визначена річ чи річ, визначена родовими ознаками [3, с. 82]. Якщо індивідуально визначена річ збереглася в натурі на момент пред'явлення позову, то витребування її за правилами про безпідставне збагачення виключається. Таким чином, зобов'язання із безпідставного збагачення виникає лише тоді, коли індивідуально визначена річ була спожита, знищена чи іншим шляхом вибула із володіння набувача.

Отже, як зазначають деякі вчені, для правильного практичного застосування норм про безпідставне збагачення особливе значення має поділ речей на родові (замінні) та індивідуально визначені (незамінні) [4, с. 13]. Основним критерієм розмежування даних видів речей виступає ступінь їх індивідуалізації, яка визначається в кінцевому результаті судом. Поверненню в натурі за зобов'язанням із безпідставного збагачення завжди підлягають не ті самі речі, які втрачені потерпілою стороною, а аналогічні речі того ж роду та якості.

Особливість грошей полягає у тому, що, на відміну від звичайних товарів, вони не мають споживчої вартості, втілюючи в собі вартість мінову. Гроші представляють собою лише потенційну споживчу вартість, яка виражається в набуттю завдяки їм товарі. Отже, гроші можна визначити як об'єкт цивільних прав, що виконує в цивільному обігу роль оборотного засобу та який наділений законом платіжною силою.

У правовідносинах із безпідставного збагачення гроші в більшості випадків виступають і як майно, що складає безпідставне збагачення, і як об'єкт прав, що підлягає поверненню на підставі кондикційної вимоги. Аналіз судової практики свідчить, що більшість судових справ за позовами про повернення безпідставно набутого (збереженого) майна складають справи, в яких збагачення виражається в грошовій формі.

В даному відношенні варто звернути увагу на правову природу безготівкових грошей. Правомірність віднесення готівкових грошей до речей сумнівів не викликає. Готівкові

гроші наділені усіма властивостями предмета матеріального світу. Умовність та ірреальність ж безготівкових грошей породжує цілком справедливі сумніви стосовно віднесення їх до речей. Одними вченими безготівкові гроші розглядаються як фікція готівкових, іншими – як інформація, третіми – як зобов'язальні права вимоги [5, с. 14]. Остання точка зору превалює в юридичній літературі. Безготівкові гроші як об'єкт цивільних прав представляють собою своєрідний запис про обсяг належних суб'єкту зобов'язальних прав вимоги [6, с. 199].

Не менш специфічним і достатньо поширеним стосовно відносин безпідставного збагачення виступає такий об'єкт цивільних прав, як цінні папери. Останні є необхідним інструментом ринку, що відображає взаємовідносини учасників майнового обігу. Сутність юридичної природи цінних паперів полягає в тому, що ці документи посвідчують майнові права. У випадку, коли цінні папери фіксуються на матеріальному носії, вони відповідають ознакам речі. Тому, на думку окремих науковців, коли безпідставне збагачення становлять документарні цінні папери, необхідно застосувати положення Цивільного кодексу України, які відносяться до речей [7, с. 17]. Необхідно враховувати, що документарні цінні папери завжди є індивідуально визначеними, тому витребування їх в натурі є можливим лише за допомогою виндикації. Норми про безпідставне збагачення застосовуються лише у тих випадках, коли повернення таких цінних паперів в натурі є неможливим, внаслідок чого стягненню підлягає їх вартість. У випадку ж бездокументарних цінних паперів пред'явлення позову із безпідставного збагачення є практично єдиним способом захисту, що підкреслює особливе значення інституту кондикційних зобов'язань, оскільки бездокументарні цінні папери, як і безготівкові гроші, не відносяться до речей з огляду на відсутність матеріального вираження.

Особливе місце в цивільному праві України відводиться майновим правам. Їх можна розглядати як суб'єктивні права та як об'єкти цивільних прав. Основною проблемою при дослідженні майнових прав виступає встановлення критеріїв розмежування в них суб'єктивного та об'єктивного аспектів. Аналіз юридичної літератури свідчить про пріоритет позиції, згідно з якою майнові права, перш за все, виступають суб'єктивними правами [8, с. 255]. Зазначене дозволяє стверджувати, що обіг майнових прав необхідно кваліфікувати як обіг зобов'язальних суб'єктивних прав, який містить в своїй основі правочини про уступку права, у зв'язку з чим вважається необґрунтованим позначення майнових прав як особливого об'єкта цивільних прав. Як зазначають деякі науковці, спроби прирівняти майнові права до речових об'єктів є необґрунтованими та призводять до виникнення таких фікцій, як «право власності на права» [9, с. 178]. Відновлення порушених прав титулованого володільця у випадку, коли документи, що посвідчують право, яке знаходиться у володінні особи, якій право не було передане, повинно здійснюватися шляхом пред'явлення позову про визнання права і повернення посвідчувальних його документів. Позов про безпідставне збагачення не може бути пред'явлений, оскільки майнове право залишилось за первісним володільцем і потребує лише підтвердження.

Своєрідним об'єктом цивільних прав виступають також роботи і послуги. Останні не можуть становити безпідставне збагачення, перш за все, через те, що не відносяться до майна. І робота, і послуга представляють собою діяльність і в цьому розумінні становлять зміст правовідносин, які передують виникненню безпідставного збагачення. Основна відмінність роботи від послуги полягає в тому, що робота завершується досягненням матеріально-речового результату.

Як відмічають у своїх працях окремі науковці, на випадки безпідставного збагачення результатом роботи поширюються норми про збагачення шляхом набуття речі. Споживання ж чужої послуги без правових підстав веде до виникнення безпідставного збагачення у формі збережен-

ня. При цьому об'єктом прав, які складають безпідставне збагачення, виступає не сама спожита послуга, а грошова сума в розмірі вартості послуги, яка підлягає витрачання, але не витрачена набувачем в кондикційному зобов'язанні [4, с. 14].

Насамкінець, заслуговує на увагу такий об'єкт цивільних прав, як інформація. Під останньою розуміють відомості про явища об'єктивної дійсності, які мають нематеріальний характер, хоча передаються виключно за допомогою матеріальних способів [2, с. 188]. Безпідставне збагачення інформацією є неможливим. Вона не відноситься до майна і не підлягає включенню до складу нематеріальних активів організації. Незаконне умисне заволоніння чужою службовою або комерційною тасмницею, що потягло за собою завдання збитків, свідчить про виникнення деліктного зобов'язання (за відсутності договірних відносин між сторонами) або обов'язку відшкодувати збитки, завдані порушенням умов договору. Ненавмисне, в тому числі випадкове, отримання інформації, яка становить службу (комерційну) тасмницею, виключає будь-яку відповідальність набувача. В той же час, окремі науковці наголошують на необхідності включення інформації до переліку об'єктів кондикції. На їхню думку, особа, яка безпідставно втратила доступ до своєї інформації, повинна мати можливість отримати доступ до неї. Поверненням безпідставно набутої чи збереженої інформації виступає забезпечення безперешкодного доступу потерпілого до інформації [5, с. 16].

Окрім того, у законодавстві України передбачені випадки, коли безпідставно набуто (збережене) майно не підлягає поверненню, а, отже, не визнається безпідставним збагаченням. Так, відповідно до ст. 1215 Цивільного кодексу України не підлягають поверненню безпідставно набуто:

1) заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача;

2) інше майно, якщо це встановлено законом [1].

Стосовно іншого майна, яке не підлягає поверненню, якщо це передбачено законом, можна виділити наступні випадки.

1. Не підлягає поверненню майно, передане в якості виконання зобов'язання до настання строку його виконання, якщо інше не встановлено договором. Не викликає сумнівів, що дострокове прийняття кредитором виконання від боржника повинно розглядатися як належне, що не може бути обмежене ні законом, ні договором. Саме з цієї причини відсутні підстави для кваліфікації прийнятого кредитором виконання в якості безпідставного збагачення.

2. Майно, передане як виконання зобов'язання після спливу строку позовної давності. Не підлягає поверненню в якості безпідставного збагачення майно, передане як виконання зобов'язання після спливу строку позовної давності, що відповідає положенню ч. 1 ст. 267 Цивільного кодексу України, згідно з яким особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності [1].

3. Грошові суми та інше майно, передані на виконання неіснуючого зобов'язання, якщо набувач доведе, що особа, яка вимагає повернення майна, знала про відсутність зобов'язання. Неіснуюче зобов'язання передбачає відсутність будь-якого обов'язку і, відповідно, відсутність кореспондуючого йому права. Проте дію, яка вчиняється на виконання неіснуючого зобов'язання, не можна визнавати неіснуючою. Вона не лише є реальною, але й з точки зору природи такої дії виступає правомірним вольовим актом, тобто правочином. Особа, яка здійснює дію з передачі майна, в тому числі грошей, усвідомлюючи наявність неіснуючого зобов'язання, розраховує на виникнення певних очікуваних правових наслідків.

Цивільне законодавство України пропонує й ряд інших випадків, які можна підвести під ситуації, коли майно не підлягає поверненню як безпідставне збагачення. Так, ч. 5 ст. 778 Цивільного кодексу України передбачає, що якщо наймач без згоди наймодавця зробив поліпшення, які не можна відокремити без шкоди для речі, він не має права на відшкодування їх вартості. Також заслуговують на увагу положення ч. 2 ст. 845 Цивільного кодексу України, згідно з якою: якщо фактичні витрати підрядника виявилися меншими від тих, які передбачалися при визначенні ціни (кошторису), підрядник має право на оплату роботи за ціною, встановленою договором підряду, якщо замовник не доведе, що отримане підрядником заощадження зумовило погіршення якості роботи [1].

Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна підсумувати, що об'єктом кондикційного зобов'язання можуть виступати усі об'єкти цивільних прав, окрім майнових прав, робіт, послуг та інформації. Передбачений у ст. 1215 Цивільного кодексу України перелік підстав, коли майно не підлягає поверненню як безпідставне збагачення, не є вичерпним. Межі застосування кондикційної вимоги закріплені у Цивільному кодексі України як безпосередньо у главі 83 цього Кодексу, присвяченій розкриттю зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, так і в інших статтях кодифікованого акта. З огляду на значення існує необхідність унесенні змін до згаданої статті Цивільного кодексу України, що полягатимуть у розширенні переліку того майна, яке не вважається безпідставно набутим (збереженим), з метою уникнення подвійного тлумачення та неоднакового застосування положень про кондикційні зобов'язання на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
2. Гражданское право : Учебник : В 2 т. Т. 2. Полутом 2 / Под ред. Е. А. Суханова. – М. : БЕК, 2000. – 704 с.
3. Эрделевский А. М. Неосновательное обогащение, не подлежащее возврату / А. М. Эрделевский // Закон. – 2005. – № 1. – С. 80–87.
4. Соломина Н. Г. Универсальность кондикционного обязательства в российском гражданском праве : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степени д. ю. н. по спец. : 12.00.03 «гражданское право ; предпринимательское право ; семейное право ; международное частное право» / Н. Г. Соломина. – М., 2009. – 37 с.
5. Слесарев А. В. Обязательства вследствие неосновательного обогащения : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.03 «гражданское право ; предпринимательское право ; семейное право ; международное частное право» / А. В. Слесарев. – Екатеринбург, 2007. – 27 с.
6. Гражданское право : Учебник : В 3 т. Т. 3 / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : Проспект, 2005. – 784 с.
7. Корнилова Н. В. Имущество, не подлежащее возврату в качестве неосновательного обогащения / Н. В. Корнилова // Экономическое правосудие на Дальнем Востоке России. – 2005. – № 1. – С. 15–21.
8. Советское гражданское право / Отв. ред. В. Т. Смирнов, Ю. К. Толстой, А. А. Юрченко : В 2 ч. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1982. – Ч. 1. – 414 с.
9. Иоффе О. С. Советское гражданское право : Курс лекций. Отдельные виды обязательств / О. С. Иоффе. – Л. : Издательство Ленинградского университета. – 1961. – 531 с.